

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Людмила Войтова

МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ (20–30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Як зазначено у Концепції краєзнавчої освіти та виховання (Київ, 2000), головна мета позашкільної краєзнавчої освіти та виховання полягає у створенні умов для творчого, інтелектуального та фізичного розвитку особистості, впровадженні якісно нових форм і методів організації поза-шкільної життєдіяльності дітей та учнівської молоді, організації їхнього дозвілля та задоволення освітніх потреб шляхом участі у пошуково-дослідницькій та туристсько-краєзнавчій, художній, декоративно-прикладній та інших видах творчості [4, 24]. На сьогодні досить актуальним є аналіз використання найпоширеніших методів організації краєзнавчої роботи у навчально-виховному процесі шкіл 20–30-х років ХХ століття.

Методи організації краєзнавчої роботи означеного періоду в своїх працях розглядали В. Бугрій, П. Волобуїв, Т. Гарбуз, Л. Миловидов, П. Мостовий, О. Музиченко, Н. Рудницька, А. Ставровський, В. Таран.

Метою статті є розгляд використання найпоширеніших та найактивніших методів організації краєзнавчої роботи у школах 20–30-х років ХХ століття.

Краєзнавча робота школи 20–30-х рр. ХХ століття вимагала використання не лише активних форм, а й методів її організації, які б у повній мірі відповідали інтересам та віковим особливостям учнів. Такі форми організації позакласної краєзнавчої роботи як екскурсії, експедиції, виставки, музеї потребували таких методів навчання і виховання, в основі яких лежали не тільки колективна, групова, а й індивідуальна робота учнів, яка сприяла розвитку творчої ініціативи, самодіяльності, активності. До цих методів, які використовувалися у роботі трудових шкіл 20–30-х років ХХ ст., можна віднести найбільш доступні та ефективні методи наукового дослідження – це дослідницький метод, метод спостережень та метод проєктів. Зазначені методи дозволяли учням оволодівати навичками проведення наукових досліджень, збагачуватися знаннями та набувати досвіду роботи з пізнання та вивчення місцевого краю.

Одним із основних завдань позакласної краєзнавчої роботи з дітьми зазначеного періоду було пізнання свого краю, що здійснювалося за допомогою основного методу – дослідницького. Як зазначають більшість дослідників 20–30-х років ХХ ст., не можна впроваджувати краєзнавчу роботу в школі за методом готових знань, коли всі відомості буде подавати сам учитель, а також при цьому не можна обмежуватися книжкою, адже

єдиний доцільний шлях пізнання оточення – дослідницький, який робить з учня дослідника, і дозволяє йому відкривати нові наукові факти, замість пасивного сприймання інформації про них [5, 60].

Крім того, не можна просто подавати учням готові факти та відомості, буде краще коли вони досліджуватимуть явища природи та життя населення самостійно.

За словами професора О. Музиченка, дослідний метод «можна прикласти до всіх боків краєзнавства, навіть до етнографії, до місцевої мови, до бувальщин, до казок, до літератури», адже «дослідча метода робить учня дослідником, дає змогу винайти наукові факти, не лише чути про них. Ще багато хто думає, що відкриття та винаходи то є доля особо наділених людей, що відкрили щось у середині Африки чи за бігуном, то є якесь особливе призначення вибраної людини. Але цю «чудову здатність» має кожен з нас і користуватися з неї можна в життю що-дня, отже треба всім знати правила тої гри, що її ведуть дослідники, і вміти самим добре грати» [1, 55].

Трудова школа 20–30-х років ХХ ст., на думку П. Мостового, в своїй практиці використовувала дослідницький метод і робила природу та життя оточення лабораторією і об'єктом свого вивчення [1, 31]. Особливістю такого дослідження в практиці шкіл зазначеного періоду було виділення для будь-якої праці достатньо часу та організація виходу учнів із шкільного приміщення до оточуючого середовища.

Дослідницький метод, за словами В.В. Кістяківського, доцільно використовувати у сфері конкретно знайомого, практично цікавого і життєво важливого для кожної дитини, оскільки справа школи аналізувати, систематизувати й узагальнювати ті факти і явища, якими представлена цілісна дійсність практичного розуму [2, 37].

Дослідник В. Таран зауважував, що «цей метод надзвичайно близький по своїй природі до дитини. Дитина завжди бажає досліджувати, завжди почуває себе невеличким дослідником» [6, 36].

Для ефективного досягнення освітньої мети під час екскурсій у трудових школах застосовувався метод доручень та завдань, що в принципі зводився до дослідження фактів з навколишньої природи та громадського життя.

Отже, на переконання П. Мостового, «активно-дослідницькі настрої учнів та їх нахили до конкретизування на сирому матеріалі знаходять для себе, так-би мовити краєзнавче втілення» [1, 31].

Шляхом дослідницького методу у школі 20–30-х років ХХ ст. розроблялися комплекси та теми, наведемо деякі з них:

– комплекс «Осінні роботи на селі», учням доводилося знайомитися з часом досягання городини та фруктів свого села. Їхнім завданням було самостійно досліджувати досягання овочів та фруктів. Ці дослідження розподілялися між учнями, де одна частина займалася вивченням досягання

різних сортів яблук, друга – досягання груш, а третя – городини та ін.

– тема «Початок весни й передвесняні роботи», проводячи цю роботу діти самостійно досліджували зміни в житті дерев та рослин, де відзначали і рух соку в березі, і збільшення бруньок, і появу зеленого листя і час квітнення перших квітів.

– тема «Торгівля нашого міста» – досліджувалися і відзначалися учнями такі факти як життя та характерні особливості місцевого ринку.

Інші теми та комплекси проводять аналогічно до зазначених вище [5, 60].

Порівнюючи стару школу, тобто дореволюційного періоду, з школою 20–30-х рр. ХХ ст. можна визначити відмінності між основними методами навчання: дослідницьким та ілюстраційним. При дослідницькому методі, який використовувався у навчально-виховному процесі школи 20–30-х рр. ХХ ст., шлях пізнання свого краю йшов від дійсності до книги, спочатку відбувалося знайомство з навколишньою дійсністю, а вже потім поглиблювалися здобуті знання за допомогою книги; при ілюстраційному, який використовувався у старій школі, – процес ознайомлення з місцевістю відбувалося навпаки від книжки до дійсності, а пізнання дійсності – це ілюстрації до книжкового матеріалу [5, 61].

Ще одну особливість дослідницького методу 20–30-х рр. ХХ ст. називав професор О. Музиченко: «якщо діти самі спостерігають, ставлять питання, роблять припущення, висновки, додумуються як їх перевірити і, перевіривши, роблять остаточні висновки, значить, вони працюють дослідним методом, бо виходять з конкретних фактів і самотужки їх зважують» [1, 52].

Найпоширенішими формами дослідницького методу організації краєзнавчої роботи можна назвати екскурсії, музеї, виставки та ін.

Для всебічного вивчення свого краю малоефективним було використання екскурсій, наприклад, вивчення природних явищ потребувало постійних, систематичних спостережень, тому під час проведення краєзнавчої роботи в школі у 20–30-х роках ХХ ст. використовувався метод систематичних спостережень.

Використання цього методу ставило перед учителем завдання – пробудити в учнів спостережливість, викликати інтерес не лише до оточення та природи місцевості, а до життя населення. Отже, як зазначає Л. Миловидов, «треба в учнів розвивати вміння не тільки дивитись, а й помічати, не тільки бачити, а й спостерігати» [5, 78].

Для того, щоб навчити учнів спостережливості, учителям доводилося багато уваги звертати на явища природи, привчати їх систематично спостерігати ці явища. Це надавало учням можливість самостійно помічати різні зміни в природі, придивлятися до явищ природи. До систематичних спостережень та записів, які щорічно ускладнювалися, на думку дослідників, найкраще привчати учнів з першого року навчання. Саме тоді можна буде з упевненістю сказати, що до кінця шкільного навчання діти

продовжуватимуть свої спостереження з відповідними записами.

У першому концентрі трудових шкіл 1920–1930 рр. проводилися найпростіші метеорологічні спостереження над явищами природи без спеціального приладдя, а вже у старшому концентрі спостереження більш ускладнювалися і при цьому використовувалися відповідні інструменти.

Зібраний матеріал унаслідок систематичних спостережень давав інформацію не тільки школі, сільському господарству даної місцевості, а й більш вищим установам, таким як метеорологічні станції.

Записи спостережень учнів старшого ступеня після відповідного опрацювання та систематизації, подавалися у вигляді наочності (діаграми, графіки) і шкільний краєзнавчий музей збагачувався цінними матеріалами та експонатами [5, 79].

Поряд із метеорологічними спостереженнями у краєзнавчій роботі шкіл досить важливими були і фенологічні, тобто спостереження за періодичними, сезонними явищами природи. До програми цих спостережень входили: спостереження за рослинами, птахами і комахами. Ці два види спостережень рекомендувалося проводити одночасно, тому що вони тісно пов'язані між собою (наприклад, коли восени спостерігалися зміни в погоді: зменшення дня, збільшення ночі, зниження температури, хмари, дощі, вітри, – то одночасно з цим і залежно від цього відзначалися і сезонні зміни явищ природи: вистигання овочів, фруктів, відліт птахів, жовтий колір листя, листопад і т. ін.) [5, 81].

Із викладеного вище можна зробити висновок, що вивчення рідного краю у шкільній краєзнавчій роботі потребувало використання як дослідницького методу, так і методу спостережень, але участь у роботі та житті свого краю вимагало іншого активного методу. Саме таким був метод проектів, який вважався найкращим засобом організації в школі динамічної, виробничої краєзнавчої роботи [5, 84–85].

Описуючи цей метод, можна сказати, що він тісно пов'язаний з дослідницьким і за своєю суттю є специфічним методом краєзнавства.

Краєзнавство у трудовій школі 20–30-х років ХХ ст. не могло обмежуватися лише вивченням місцевого краю, констатуванням фактів, з якими працювали учні, оскільки завдання школи та краєзнавчої роботи вимагали нових підходів у вивченні своєї місцевості: потрібно було не тільки вивчати дійсність, оточення, але й впливати на них для покращення матеріальних і соціальних умов життя рідного краю [5, 83]. Отже, як бачимо, школа брала активну участь у житті оточення.

Доцільною є думка проф. О. Музиченка, що «не статичне, а динамічне вивчення окола, бажання допомогти, коли не самому виробництву (сили дитини ще замалі для того), то хоч учасникам його, дорослим: оздобити їхній клуб чи залю зібрань, приготувати гасла до з'їзду, діаграми до докладів на з'їзд і т. ін. Таким чином школа з одного боку вростає в життя, а з другого – втягає доросле населення в школу, зацікавлює його у

діяльному вивчені краю» [1, 51].

Зауважимо, що основним завданням краєзнавчої роботи школи 1920–1930 рр. було встановлення зв'язку з оточенням, «це – основна риса сучасного краєзнавства, – так було зазначено дослідником Л. Миловидовим, – не тільки вивчати, а й творити; запровадити в школі не тільки «краєзнавство» в тісному розумінні цього слова, а й «краєтворення»» [5, 84].

У статті «Питання методики краєзнавчої праці» (1926 р.) П. Волобуїв основною засадою методу проектів називає «практичне розроблення учнями соціально-економічних проблем, що реально та локально постають перед школою, – а це також і основне завдання сучасного динамічного краєзнавства» [1, 85].

Метод проектів у своїй основі містив колективне накреслення плану і використання його у практичній роботі школи на підставі здобутих теоретичних знань учнями у процесі навчання. Краєзнавець Л. Миловидов описує три основні етапи процесу роботи за методом проектів: 1) план, 2) виконання, 3) оцінка, а кожний з цих етапів розподілявся на підетапи. Існувала така класифікація проектів: 1) загальні – для всієї групи учнів; 2) для невеликих гуртків-ланок; 3) індивідуальні [5, 86].

Основними позитивними перевагами методу проектів було: зв'язок теорії з практикою; врахування дитячих інтересів, що давало їм цілеспрямованість для досягнення поставленої мети; розвиток ініціативи, самодіяльності, енергії, привчає до запланованої роботи [5, 86–87].

Для прикладу подаємо декілька трудових завдань, які виконувалися за допомогою методу проектів. Так, у першій групі проводили такі проекти:

1. «Упорядкування класної кімнати (в зв'язку з комплексом «Наша школа»).
2. Улаштування умивальника, вішалки, ганчірки витирати ноги (в зв'язку з комплексом «Наша школа»).
3. Декорування школи й шкільної садиби («Жовтнева революція»).
4. Утеплення школи («Готування до зими»).
5. Підготування тварин («Готування до зими»).
6. Праці на шкільному і хатньому городах, садіння та поливання рослин то-що («Весняні роботи»).
7. Улаштування виставки» [5, 88–89].

Простіші проекти проводилися у молодших групах, які не виходили за межі шкільного та власного господарства. У старших групах виконувалися більш найскладніші та найширші проекти [5, 89].

Отже, розглянувши найпоширеніші та найактивніші методи організації краєзнавчої роботи шкіл 20–30-х рр. ХХ ст. можна зауважити, що дослідницький метод, метод спостережень та метод проектів відігравали значну роль у проведенні позакласної та позашкільної

краєзнавчої роботи шкіл 20–30-х рр. ХХ ст. Вони проводилися колективно, групою або індивідуально. Завдяки їм в учнів розвивалася творча ініціативність, самодіяльність та активність, що робило їх дослідниками своєї місцевості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волобуїв П. Краєзнавство в трудовій школі / П. Волобуїв, П. Мостовий. – Х. : ДВУ, 1926. – 101 с.
2. Вопросы краеведения в школе / под. ред. В.П. Буданова, И.С. Симонова. – Л. : Брокгауз-Эфрон, 1926. – 172 с.
3. Гарбуз Т. До постановки питання про дослідчу методу в шкільній роботі / Т. Гарбуз // Радянська освіта. – 1926. – № 3. – С. 28–34.
4. Концепція краєзнавчої освіти та виховання: (шкільної, позашкільної, вищої педагогічної) / уклад. В.В. Обозний; МОН Укр., Нац. пед. ун-т ім.М.П. Драгоманова. – К.: Наук. світ, 2000. – 47 с.
5. Миловидов Л. Краєзнавство в школі: зміст та методи праці / Л. Миловидов. – Х., 1929. – 148 с.
6. Таран В. Ланки в комплексовій системі / В. Таран // Радянська освіта. – 1925. – № 6–7. – С. 36–43.